

Píše Anna Knechtel

(E*forum, 22. 04. 2020)

Po několika publikacích o Horstu Bienekovi a Otu Filipovi předložil **Jan Kubica**, filolog a lektor na Ústavu cizích jazyků na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, v roce 2016 další studii k oběma jmenovaným autorům. Už samotný Ota Filip je vděčný předmět vědeckého výzkumu – nejen vzhledem ke svému napínavému životnímu příběhu, který sám mnohokrát literárně reflektoval, z filologického pohledu také pro pozoruhodnou změnu jazyka, v němž publikuje (z češtiny do němčiny, srov. např. Alfrun Kliems: *Im Stummland. Zum Exilwerk von Libuše Moníková, Jiří Gruša und Ota Filip*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Publishing, 2002; Massum Faryar: *Fenster zur Zeitgeschichte – eine monographische Studie zu Ota Filip und seinem Werk*. Berlin: Mensch & Buch Verlag, 2005; Renata Cornejo: *Heimat im Wort: Zum Sprachwechsel der deutsch schreibenden tschechischen Autorinnen und Autoren nach 1968*. Eine Bestandsaufnahme. Wien: Praesens Verlag, 2010).

Zájem Jana Kubicy se nyní ale zaměřuje na jiné záležitosti. Chce čtenářům přiblížit zaniklý svět, který padl za oběť nacionalistickým excesům 20. století: **Život ve 30. a 40. letech dvacátého století v multikulturních regionech střední Evropy na základě autobiografických próz německy píšících autorů – Ota Filip, Horst Bienek a další** (jak zní titul knihy). Biografie a díla obou autorů Oty Filipa a Horsta Bieneka (oba se narodili v roce 1930) se pro Kubicův záměr hodí obzvlášť dobře: Bienekovo rodiště Gleiwitz/Gliwice/Hlivice (dnes v Polsku) a rodiště Oty Filipa, Moravská Ostrava/Mährisch-Ostrau v České republice, nejsou od sebe vzdálena ani 80 kilometrů. Jako děti a dospívající ovšem oba žili v dnes již neexistujících státech: Horst Bienek jako občan Horního Slezska, které zůstalo na základě plebiscitu v roce 1920 v Německé říši, po roce 1945 se ale stalo součástí Polska, zatímco Moravská Ostrava byla v době dětství Oty Filipa součástí Československa založeného v roce 1918, od 15. března 1939 náležela k Protektorátu Čechy a Morava pod nadvládou nacistického Německa a po konci války opět patřila k Československu.

Na podobném pozadí lze exemplárně zkoumat specifika národnostně nehomogenního, hranice překračujícího regionu, v němž částečně vedle sebe, spolu a proti sobě žili Poláci, Češi, Němci, Židé a další skupiny obyvatel. Jako názorná ukázka slouží Kubicovi texty obou autorů, v případě Oty Filipa to jsou romány *Cesta k hřbitovu* z roku 1968 (*Das Café an der Straße zum Friedhof*, 1968) a *Nanebevstoupení Lojzy Lapáčka ze Slezské Ostravy* z roku 1973 (*Die Himmelfahrt des Lojzek Lapáček aus Schlesisch Ostrau*, 1973), v případě Horsta Bieneka romány hlivické tetralogie: *Die erste Polka* (1975), *Septemberlicht* (1977), *Zeit ohne Glocken* (1979) a *Erde und Feuer* (1982).

Ve druhé až čtvrté kapitole (s. 10–168) se Kubica zaměřuje na dobově typické fenomény tohoto multikulturního prostoru, zatímco kratičké portréty obou autorů v první kapitole slouží jako pozadí.

Z výše řečeného vyplývá, že Kubica ve své knize kombinuje dvě rozdílné analytické metody: fikční, i když silně autobiografické Bienekovy a Filipovy texty jsou částečně vnímány jako texty historicky poučné a pravdivost jejich obsahu je verifikována pomocí historiografické literatury. Ačkoliv tento postup není zcela na místě, neumenšuje v žádném případě Kubicův cíl.

Kubica poutavě diskutuje dějepisné okolnosti jako např. rozdílné národnostní postoje a politická stanoviska, které jak Bienek, tak Filip ve svých románech ztvárňují, věnuje se fenoménu dvojjazyčnosti, popř. vícejazyčnosti, jejichž vlivem dochází v sousedních jazycích k připodobnění v oblasti lexika, syntaxe či melodie, nebo také fenoménu (multi)kulturnosti v kontextu městského života. Co se týče multikulturality, jsou si Hlívce a Moravská Ostrava velmi blízko. V obou městech existovalo více divadel, mnoho novin, spolků a kaváren. V Hlivicích žily navíc i velmi známé osobnosti jako Gustav Freytag a Arnold Zweig. Tyto informace z románů Kubica opět dokládá citacemi z odborné literatury o dějinách města Moravská Ostrava, popř. o dějinách Slezska.

Šlo-li v druhé kapitole o sociální prostředí, které Bienek a Filip ve svých románech líčí, pak autor ve třetí kapitole (s. 33–98) vytváří dějinnou skicu všech událostí z dětství a dospívání románových hrdinů obou spisovatelů, kterou opět opírá o historiografickou literaturu. Po vyhocení politických a společenských poměrů v souvislosti s narůstajícím nacionalismem, které jsou vylíčeny například pomocí konfliktů ve fotbalových družstvech či pěveckých spolcích, okupovaly jednotky nacistického Německa vlast Filipových i Bienekových protagonistů. Pro jednoho z nich je vynucený přechod na německou školu spojen s ostudou, že musí náležet k Němcům. Jak Filip, tak Bienek popisují fungování válečné mašinerie, rukování na frontu, bombardování Německa, posílání dětí na venkov, zranění ve válce, beznadějný boj za chiméru konečného vítězství, zatímco zodpovědné osoby dezertovaly, nezodpovědnost jako typický rys totalitních režimů, příchod Rusů, vojenské nasazení jako „Hitlerjunge“ proti sovětským tankům a mnoho dalších zážitků a zkušeností, v neposlední řadě diskriminaci a likvidaci židovských spoluobčanů.

Zvláště působivé je líčení dilematu, kdy člověk v systému, jenž zná pouze „buď – nebo“, musí definovat svou vlastní, neskutečně mnohostrannou identitu. Problém národní identity se projevuje především v Bienekově tvorbě, protože regionální příslušnost ke Slezsku vždy stála nad příslušností národnostní. Obyvatel horního Slezska se necítil být Polákem ani Němcem; vedle němčiny a polštiny se zde vyvinuly specifické idiomy, např. tzv. „wasserpolnisch“, jako i zvyky specifické pro tento kraj.

Vedle traumatizujících událostí poválečné doby jako např. udávání a pronásledování v souvislosti s (údajnou) kolaborací, nebezpečí ze strany anarchistických revolučních

gard, konfiskace a svévolného výkonu práva (Filip), nucených prací, převýchovy, deportace (Bienek) a právního vakua, v němž se ocitly německé menšiny, se Kubica ve čtvrté kapitole (s. 99–168) zabývá především pronásledováním a vyhnáním/odsunem Němců. Pracuje s texty Oty Filipa, které spisovatel jako očitý svědek událostí psal v období kolem 8. května 1945 a které líčí atmosféru nenávisti, odplaty a násilí přinášející mnohá další utrpení a smrt. Násilné činy v ulicích Prahy či v internačních táborech popisované Otou Filipem odrážejí epizody a zprávy očitých svědků, které sebrala pro svou knihu *Vyhnání* (2008, *Vertreibung*, 2006) Michaela Peroutková. Na tuto publikaci, stejně jako na dílo autorů Adriana von Arburga a Tomáše Staňka z roku 2010, odkazuje Jan Kubica, aby okolnosti názorně vysvětlil. Pomocí těchto historických opor lze bezejmenná místa ve Filipově románu identifikovat, jako tomu je v případě „Hankeova tábora“ v Moravské Ostravě.

Nespravedlnosti a násilné činy, které Filip tematizuje ve svých románech či povídkových knihách *Die stillen Toten unterm Klee* (1992) a *...doch die Märchen sprechen deutsch* (1996), jsou pro Kubicu impulzem, aby podrobně analyzoval politickou atmosféru v poválečném Československu. Zabývá se přitom otázkami, které jsou dodnes aktuální, a odkazuje na kvalitní českojazyčnou sekundární literaturu k tématu vyhnání Němců (např. nezisková organizace Antikomplex).

V oddíle tematizujícím závěr války a poválečnou dobu v Bienekových románech odkazuje Kubica jak na vyhnání, tak na situaci německé menšiny v Polsku, zabývá se ovšem i dalším tématem: svévolným, bezdůvodným zatčením ich-vypravěče a jeho deportací do sibiřského pracovního tábora ve Vorkutě – situace, kterou samotný Bienek zažil a o níž veřejně začal mluvit až o třicet let později.

Tuto část Kubica zakončuje Bienekovou zповědí, hovořící o ztrátě vlasti jako podobnosti o ztrátě dětství, a coby třetí oddíl 4. kapitoly připojuje exkurz o ztrátě vlasti u Oty Filipa. Filip byl v roce 1974 po šikanování ze strany tajné policie donucen k emigraci z ČSSR a za pár let začal v Německu i psát. To vedlo k důkladnému literárnímu zkoumání fenoménu kolísající jazykové identity.

Intenzivní analýzu díla a života obou zmíněných autorů doplňuje Jan Kubica v páté kapitole o další autory, jejichž dílo tematizuje život v Československu 30. a 40. let, včetně traumatických zážitků odsunu. Přitom ale není zjevné, proč si Kubica vedle spisovatele Gerolda Tietze vybral zrovna Horsta Sikoru, Evu Althammer-Švorčíkovou a Huberta Sigmunda. Jako autoři svých vlastních vzpomínek sledují totiž jiné cíle než spisovatel Gerold Tietz, který neztvárňuje vynucený odchod z vlasti na základě vlastní zkušenosti (narodil se roku 1941), nýbrž se rozhodl pro poetické uchopení svých zkušeností s vyhnáním a pocitem odcizení. Protože se jedná o rozlišné textové druhy, nehodí se zde společně jmenovaná díla ke srovnávací analýze za užití totožných vědeckých kritérií.

Stejně tak není na místě na všechna tato čtyři díla na počátku kapitoly (s. 169–172) stejným způsobem aplikovat užitá literárněvědná zařazení.

Pokus o rozlišení literatury psané vyhnanými autory a literatury o vyhnání, popř. o rozlišení jejich vztahu k tzv. literatuře o domovině (Heimatliteratur) a k sudetoněmecké literatuře lze jen uvítat. Tyto termíny jsou – jak známo – chápány různě a často protichůdně. Tento pokus je ale slabou stránkou celé knihy, neboť v matérii způsobuje více zmatení než jasnosti. Recenze nemá tyto chyby a omyly osvětlovat nebo dokonce opravovat – mohla by snad ale přispět k diskuzi o sudetoněmecké literatuře a jejím literárněvědném zařazení.

Na tomto místě tedy uvedu jen pár věcí. Rozlišování literatury psané vyhnanými autory a literatury o vyhnání, jak k němu dospěl Louis F. Helbig v roce 1988, Kubica nezmiňuje přímo, ale pouze v odkazu na Patricii Eliášovou. Očividně zde ale došlo k nedorozumění, tvrdí-li se, že vyhnání Němci tvořili „spotřební literaturu“ (v originále „Eigengebrauch“). Platí ovšem, že vyhnání sudetští Němci – jak uvádí Jan Kubica v předmluvě své knihy o autobiografickém psaní – tvořili, aby prožité skutečnosti zachytili jako vzpomínku a předali je tím dále. V této souvislosti je nutné také číst chybný závěr převzatý Eliášovou (která si jej zase vypůjčila z článku Stefana Bauera [Stefan Bauer: *Das Bild der Heimat in der sudetendeutschen Trivialliteratur nach 1948*. In: Peter Heumos (Hg.): *Heimat und Exil*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. München: Oldenbourg, 2001, s. 37–58]), že sudetští Němci psali jen pro vlastní kruhy, a tak se sami uchýlili do izolace. Toto tvrzení by bylo třeba revidovat, uvážíme-li, že se zřejmě nejednalo o jejich úmysl. I sudetští Němci psali pro široké kruhy čtenářů, ale nedosáhli jich, což lze přičítat historicko-politickému kontextu v tehdejších západním Německu.

Přinejmenším nepřesné je, když Kubica ztotožňuje „sudetoněmeckou“ literaturu a literaturu psanou vyhnanými autory, popř. literaturu o vyhnání, která mohla logicky vzniknout až po roce 1945. Podobně termín „Heimatliteratur“ v němčině označuje nikoliv literaturu o ztraceném domově, ale literaturu, která tematizuje život v důvěrném prostředí domova, většinou ve venkovském či selském kontextu. Podobné termíny lze od sebe ohraničit jen obtížně a v knize s naprosto jinými akcenty se jimi lze zabývat jenom okrajově.

Poslední poznámka: Na čtyřech stranách, na nichž se Jan Kubica zabývá zmíněnými problémy, nalezneme mj. i odkaz na autorku Olgu von Barenyi, přičemž se zde o ní dozvídáme (ostatně jako i v jiných publikacích), že se jedná o sudetoněmeckou autorku. To však není správně: Po letech bezradnosti v badatelských kruzích byla její identita nakonec odhalena a její osud ztvárněn Dušanem Hüblem v divadelní hře *Zde jest vše marné* uvedené v roce 2015.

Zmíněné nepřesnosti jsou ovšem okrajového charakteru. Cíle přiblížit čtenáři život ve 30. a 40. letech dvacátého století v multikulturním regionu střední Evropy se Janu Kubicovi dosáhnout určitě podařilo.

Přeložil Lukáš Motyčka

Jan Kubica: *Život ve 30. a 40. letech dvacátého století v multikulturních regionech střední Evropy na základě autobiografických próz německy píšících autorů* - Ota Filip, Horst Bienek a další. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016, 318 s.

www.ipsl.cz